

Laura Šakaja: *Uvod u kulturnu geografiju*

Zagreb: Leykam international, 2015., 348 str.

Knjiga *Uvod u kulturnu geografiju* koju je detaljno i vrlo zanimljivo napisala Laura Šakaja, profesorica na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu, prvi je rad u našoj zemlji koji predstavlja i s mnogim primjerima opisuje važnu znanstvenu disciplinu kulturne geografije. Već u *Predgovoru* autorica je naznačila neke motive povezane s kulturnom geografijom, primjerice, transponiranje kulture u prostor, kulturno označavanje krajolika i strukturiranja mjesta, itd. Između *Predgovora* i *Zaključka* na kraju, knjiga se nastavlja kroz tri dijela: 1) *Povijesne pretpostavke kulturne geografije*, 2) *Kulturna geografija i kulturni krajolik u teorijskim diskursima 20. stoljeća*, i pregledni dio: 3) *Neke teme kulturne geografije*.

Sažet ću ukratko glavne tematike tih triju dijelova.

U prvom dijelu knjige, dakle, autorica opisuje povijesne pretpostavke kulturne geografije. No u vezi s takvim pregledom, nakratko je naznačen i sam početak geografije. Jedan crtež iz neolitskog nalazišta Çatalhöyük u Anatoliji, često objašnjen kao kartografski prikaz te lokacije, možda odražava prvu geoviziju. Međutim, iako je geografija doista mogla nastati već u davnoj prošlosti i isto u različitim područjima svijeta, njezin znanstveni početak treba povezati ponajprije s ranom grčkom antikom. S tim u vezi, autorica je istaknula da su od 7. do 4. stoljeća prije Krista antičkogrčki pisci (Tales, Anaksimandar, Hekatej, Herodot, Platon, Aristotel) izgradili osnove geografije. I poslije, u rimskom dobu, jedan drugi Grk, znameniti Strabon (64./63. g. pr. Kr. – oko 24. g. n. e.), u svom golemom radu poznatom također pod općim naslovom *Geografija* (u 17 knjiga), pokrenut će tzv. *novu geografiju* koja će obrađivati i kulturne i tradicijske sadržaje prostora (između ostalog, Strabon je povezo pojam *barbari* s područjima gdje ljudi loše govore grčki što bi bila kulturno-običajna odrednica). Ali kako je istaknula autorica, poslije u europskom srednjem vijeku riječ *geografija* nestaje iz uobičajene upotrebe iako su tadašnje karte svijeta, nazvane na latinskom *Mappaemundi*, prikazivale zemlju sa središtem, prema kršćanskom gledištu, Jeruzalemom, i to uz razne druge religijske, mitske, povijesne i opće geografske odrednice. Razumije se, i takvi se prikazi mogu uvrstiti u okvir kulturnih shvaćanja svijeta. Zatim će u ranom novom vijeku doći do inovacija u viđenju i tumačenju svijeta kada će Gerhard Mercator (1512.–1594.) stvoriti nove kartografske prikaze i poslije Bernhard Varenius (1622.–1650.) pokrenuti podjelu geografije na opće (univerzalne) i posebne (partikularne) dimenzije. Međutim, iako je Varenius poznavao i kulturne aspekte u geografiji (utjecaj jezika, tradicije, baštine), on ih nije smatrao znanstveno bitnim. Do promjena je došlo tek dva stoljeća poslije

kada je jedan od osnivača moderne geografije, njemački znanstvenik Alexander von Humboldt (1769.–1859.), pokrenuo ideje koje autorica interpretira kao, zapravo, kulturnogeografske. Humboldt će prirodne geografske pojave povezati s njihovim prikazima u umjetnosti i isto objasniti da se *kozmos* razvija preko “ljudske spoznaje prirode i afektivnih (emotivnih) odnosa ljudi prema prirodi”. Prema tome, Humboldt u pojam kozmosa uključuje i objektivnu i subjektivnu razinu, i prirodu i njezine odraze u znanosti, književnosti, slikarstvu. Autorica nalazi kulturnogeografske teme i u opusu drugog osnivača moderne geografije Carla Rittera (1779.–1859.) te se kritički osvrće na njegove teze o povezanosti stupnja civilizacija s prirodnim datostima (veličinom kontinenta, razvedenošću obale, itd.). Autorica Šakaja istaknula je Ritterovu duboku religioznost što je za nas vrlo važan detalj, i također njegovu viziju o Zemlji kao božanskom organizmu i isto njegovo osobito shvaćanje da geografija kao znanost može pomoći ljudima da bolje razumiju Boga. Studiji geografije počeli su u Parizu 1821. godine, 1828. u Berlinu i 1874. nastao je prvi Geografski odsjek u Berlinu (gdje je Ritter bio prvi pročelnik). U međuvremenu, Charles Darwin objavio je svoje djelo *Podrijetlo vrsta* (1859.) što će, među inim, utjecati i na geografska tumačenja. Polazeći od te evolucijske teze, Friedrich Ratzel (1844.–1904.) iznijet će u svojoj knjizi *Politička geografija* (*Politische Geographie*, 1987.) ideju *Lebensraum*, tj. *životni prostor*, ali je prije toga u utjecajnim djelima *Antropografija* (*Anthropogeographie*, 1882.–1891.) i *Narodoslovlje* (*Völkerkunde*, 1895.) nastojao opisivati odnose između kulture i prirode. To ga je dovelo do razlikovanja “prirodnih naroda” od “kulturnih”, ili napokon “prirodnih”, “polukulturnih” i “kulturnih”, uz obrazloženja da su se potonji već oslobodili od tla. Postojala je, prema autorici, i veza između Ratzelova rada i europske kolonizacije. Laura Šakaja nastavila je povijesni dio svoje knjige analizom ideja koje su izrazili američki znanstvenici Ellen Churchill Semple (1863.–1932.) i Ellsworth Huntington (1876.–1947.) te francuski znanstvenik Paul Vidal de La Blache (1845.–1918.)¹. U knjizi se kritički osvrće na determinističke poglede Semple i Huntingtona. Ukratko, prema tim idejama, Ellen Semple tvrdila je da je čovjek proizvod Zemljine površine, a zanimljiv je bio i njezin zaključak da su nomadske kulture u pustinji ili na stepi dovele do monoteističke vizije; Huntington je pak povezivao civilizaciju s klimom, dok je Vidal de La Blache umjesto toga (i s time se slažem) tvrdio da priroda ipak ne određuje mogućnosti ljudi nego samo otvara neke mogućnosti.²

¹ U tekstu se uz Semple i Huntingtona spominje i australski znanstvenik Thomas Griffith Taylor (1880.–1963.), ali njegov utjecaj nije se trebao dalje opisivati.

² Zanimljiva je hipoteza koju je Semple iznijela u odnosu na francusko područje: navodno, prema njoj, planinska područja alpske Provanse i masiva istočnih Pireneja itd. bila su “lišena umjetničkog instinkta”, za razliku od francuskih riječnih dolina i nizina gdje

U drugom dijelu svoje knjige Laura Šakaja opisat će teorijska tumačenja i rasprave općenito u vezi s kulturnom geografijom i o “kulturnom krajoliku” sve do 20. stoljeća. I kako je već bilo rečeno, ključni studij geografije započeo je u Njemačkoj 1870-ih godina. Njemački geograf Otto Schüter (1872.–1959.) na početku 20. stoljeća istaknut će kulturnu geografiju u sklopu geografske znanosti, ali također uz kritiku prirodnog determinizma (utjecaja prirode na sudbinu čovjeka). Isto na početku 20. stoljeća, u Njemačkoj će se staviti naglasak na *Landschaft*, pojam koji je nastao znatno prije (prema latinskim izrazima *regio*, *patria*, *provincia*), ali koji će se odnositi na areal, određeni dio Zemljine površine ili, s druge strane, na dojam koji u nama (ljudima) izaziva određeni dio Zemljine površine. I to će se odnositi na zamisli o “kulturnom krajoliku”. U nastavku, autorica je opisala i utjecaj Carla Sauera (1889.–1975.), Amerikanca njemačkog podrijetla, koji je zbog znanja svoga rodnog jezika prenio elemente iz njemačke geografije u SAD, i također u suradnji s prvim antropolozima u SAD-u Franzom Boasom (1858.–1942.) i Alfredom Kroebera (1876.–1960.) (isto njemačkog podrijetla) uvidio da se antropologija i geografija uvelike preklapaju u određivanju bitnih odnosa između prirode i čovjeka u pojedinim geografskim arealima. Sauer je prirodni areal zamislio kao posrednik u utjecaju, dok bi kulturni krajolik bio proizvod. On će ta svoja tumačenja oblikovati na Kalifornijskom sveučilištu u Berkeleyju, uz antropološke ideje (osobito Kroebera), što će dovesti do raznih gledišta iz tzv. Berkeleyjevske škole. Čitatelji mogu doznati više o tome iz Šakajine knjige. U nastavku će autorica opisati nekoliko vrlo interesantnih tema: simbolizam svakodnevnih krajolika, ideju o “humanističkoj” geografiji i određivanju pojma mjesta, kulturni materijalizam i način viđenja krajolika, nastanak novih kulturnih geografija i zatim teorijske ideje od 1990-ih godina do danas. Te teme možemo ukratko označiti. U vezi sa simbolizmom svakodnevnih krajolika spomenut je neformalni izraz *geozofija* koji je 1947. uveo John Kirtland Wright (1891.–1969.) u odnosu na čovjekov osjećaj prostora... Dakako, krajolici će dobiti simbolička značenja i prikaze (autorica će naznačiti simboličke krajolike sela u Novoj Engleskoj, ulice s blokovima u središnjim državama SAD-a i predgrađa u Kaliforniji). Međutim, simbolika će se opet mijenjati i preoblikovati, ili širiti, danas katkad radi promocije krajolika. Što se tiče iduće tematike, tj. “humanističke geografije”, najvažniji je naglasak na razlici između izraza *prostor* i *mjesto*. Mjesto ima identitet (prema ljudskom iskustvu), dok je prostor opća kategorija. I tu se isto

će se pojaviti francuski književnici. Ipak, ako razmotrimo doista podrijetlo umjetnosti, prema današnjim saznanjima možemo zaključiti da je najranija umjetnosti u Francuskoj, već u gornjem paleolitu, nastala u tim područjima koje je Semples označila kao “lišena umjetničkog instinkta”.

javlja topofilija, tj. “afektivna spona između ljudi i mjesta ili okoline”, i svijest o prošlosti mjesta (teze Yi-Fua Tuana). Ali poslije će se razviti i bezmjesnost, u sklopu raširenja (globalne) masovne kulture. Kulturni materijalizam Šakaja je objasnila kao odraz marksističkih teorija, od 1970-ih u Velikoj Britaniji, koje su povezale estetiku (krajolika), moral, ekonomiku i politiku. Krajolik se u tom teorijskom okviru tumačio kao način viđenja (prostora), s prošlošću već u 15. stoljeću, i osnovom vezanom uz vlast nad teritorijem. Ipak, od 1980-ih doći će do kulturnog obrata i početka nove kulturne geografije. Opća važnost kulture u geografiji postat će sve veća i naglasit će se i pluralnost kulture, dok će se prijašnje marksističke teze napuštati. Na kraju ovog dijela knjige, autorica je opisala razvoj geografije od 1990-ih godina. Jedna od bitnih tema bit će tumačenje postmodernih krajolika. Postmoderna epoha započela je, prema tom viđenju, u drugoj polovini 20. stoljeća, i naglasak će biti sve više na raznolikosti, internacionalizaciji, porastu migracije, nastanku velikih kompleksnih gradova, itd. Međutim, postmoderni svijet bit će i vrijeme više rizika, neizvjesnosti i veće nesigurnosti za svjetske populacije, dok će novo postmoderno arhitekturno i trgovačko uređivanje gradova biti usmjereno na mladu tzv. *yuppie* generaciju (i prema američkom geografu Edwardu Soji, Los Angeles predstaviti će u tom pogledu pravi postmoderni grad). U nastavku, autorica spominje komentar o geografiji koji je izrazio Michel Foucault (1926.–1984.) da bi se ta znanost umjesto “općega, univerzalnoga i vječnoga” trebala pozabaviti “posebnim, lokalnim, specifičnim”. Poslije, slijede njezini opisi feminističke kulturne geografije (važnost geografije žena i ženskoga svakodnevnog života) i zatim postkolonijalne kulturne geografije (proučavanje utjecaja kolonijalne vlasti i učinaka dekolonizacije koja je dovela do etničke i kulturne heterogenije u svijetu, s time da su novi ambivalentni identiteti ne nužno postkolonijalni nego izrazi (novih) transnacionalnih i transkulturnih veza).

Treći dio knjige sadrži opise nekoliko vrlo važnih tema iz kulturne geografije. Jezik je prva takva tema (dakle, odnos između jezika i prostora, s nekim rekonstrukcijama jezičnih veza i ekspanzije), slijedi opis toponima (ključni odraz ljudskih gledišta prema prostorima i mjestima), religijskih dimenzija (“religijska geografija”, tj. geografija viđena prema vjerskim gledištima, i “geografija religije”, dakle geografska interpretacija teritorijalnost religija), zatim nazivlja ulica i uloge spomenika, funkcije grafita, utjecaja književnosti i pjesništva na vizije o geografiji (što je vrlo zanimljivo) – i na kraju nekoliko poglavlja o “imaginarnoj geografiji”, o realnosti i mašti o prostoru, o zamišljenoj granici prema *drugima*, i napokon osvrtna na zamisli o prostorima u kojima žive mostromi. Ta monstrumska vizija bila je maštovita od antike kada su, primjerice, nastale priče o Kiklopima, u srednjem vijeku kada se govorilo o Blemijima itd., i u moderno vrijeme, za vrijeme kolonijalizma, izražavala je razna politička gledišta: Rusija se prikazivala na

Zapadu kao golema hobotnica koja širi svoje krake po svijetu, iako treba reći da se taj isti zvjerski motiv primjenjivao također na druge države. Politička ideologija koja se može uvrstiti u kulturni okvir rabila je (i katkad danas simbolički rabi) takva maštovita gledišta na svijet.

U *Zaključku*, Laura Šakaja istaknula je da je tijekom posljednjih desetljeća “kulturna geografija izišla iz geografske margine [...] [i] sada je generator novih ideja”. To je svakako točno. Geografija nije tek pregled prirodnih i društvenih obilježja svijeta nego je i analiza različitih čimbenika, mišljenja o svijetu, ili viđenju svijeta, simboličkih značenja ugrađenih u prostor, afektivnih odnosa prema prostoru i mjestu. Način kako gledamo na zemlju ili područje u kojima se nalazimo, iz kojih (recimo) potječemo ili živimo, na druge zemlje, itd., uvelike utječe na naš život i ima golemo značenje. Autorica je naglasila u zaključku da je najviše stranica u svojoj knjizi posvetila upravo krajoliku, i to bi bilo povezano s ovim komentarom. Prema njezinu mišljenju, krajolik je “konstitutivni element kulture”. Odlično! Dakako, kultura ima i druge osobitosti, ali je ipak povezana s odnosom između ljudskih društava i mjesta gdje žive.

Kako je bilo rečeno na početku ove recenzije, knjiga Laure Šakaje, profesorice geografije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, prvi je takav temeljiti rad o kulturnoj geografiji u Hrvatskoj, i osim što će poticati kompletniji razvitak geografije na njezinu fakultetu (u što sam uvjeren), mislim da će biti vrlo ključan također za razne druge znanstvene discipline: za antropologiju svakako (koju ja predajem), za sociologiju, za znanost o književnosti, za ekonomske analize, za neke psihološke tematike, itd. Rad je vrlo lak za čitanje, dakle pozitivan stil, i zato se može usmjeriti na širu čitalačku publiku. Autorica je također koristila izvore i komentare na više jezika, što je danas također ključno.

I što, na kraju, reći? Preporučujem ne samo geografima, zemljopiscima, nego i drugim znanstvenici, studentima i ljudima koji se zanimaju za naš svijet da pročitaju knjigu Laure Šakaje. I kada pročitaju tu knjigu, nadamo se da će nastati nove ideje, nove misli, koje je autorica htjela potaknuti.

Emil Heršak